

Folklorşünaslıq: problemlər, tədqiqlər**Füzuli BAYAT*****Filologiya elmləri doktoru, professor******AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri,******e-mail: fuzilibayat@gmail.com*****QİSSƏDƏN ŞİFAHİ SÖYLƏMƏYƏ – HZ. MUSA****Açırsözlər:** qissə, əfsanə, auditoriya, şifahi mədəniyyət, yazılı mətn**FROM WRITTEN TO ORAL NARRATİF HAZRAT MUSA (MOSES)****Summary**

One of the religious occasions that are described in the context of the verbal folklore which can be described as classical folklore is related to Moses. Functionally speaking, religious folklore texts based on the Torah, the Bible, especially Koran verbal narratives were taken to the sanctuary and despite the fact that the mythology and the ontology of events were not taken into research for a long time. Because the compilations demonstrate that the religious (monotheistic religions) tales, legends, religion mythology proves being efficient. One of these efficient religious issues related to Hz.Musa (Moses), who is considered one of the ulul-azm prophets. Hz.Musa has turned into a hero of legends and tales from various angles both in the Torah, in the Koran. In the article, along with Moses's knowledge, speaking to Allah, his purity, haste, devotion, fervency have been investigated and all these myths were evaluated in the context of transmission to the people various.

Hz. Musa's dialogues in legends and fables compiled from verbal are mostly based on scientist, shepherd, friend of Allah beggar and so on. In this disclosure, along with the information given in the Torah and in the Kor'an the value given to Moses in the people's imagination is the reflection of attitude to Jewish prophet in terms of folkloric function. Thus, together with Moses's personality as ulul-azm prophet there is also his appearance in terms of the people: Once again in this type of religious narratives such as the debate with the shepherd, although he did not know if the rain will or not, despite praying he could not rain, to kill an Egyptian by defending a Jew and breaking of boards that the Hebrew Torah is written on.

The texts of the compilation were compared with the written information available, and the historical perspective was taken into consideration.

Key words: religious events, legends, execution environment, oral culture, written text**ОТ ҚІССЕ (РЕЛИГИОЗНЫХ РАССКАЗОВ)
ДО УСТНОЙ РЕЧИ СВЯТЕЙШЕГО МОИСЕЯ****Резюме**

Исполняемый в аудиториях вербальный или классический фольклор связан с одной из легенд о пророке Моисее. Функционально под религиозным фольклором подразумеваются варианты письменных текстов Коранического и частично Библейского происхождения. Однако тексты из религиозных книг из-за того, что считались священными, онтология и функция легенд и сказок долгое время не исследовались. Большинство собранных религиозных сказок, легенд показывает влияние религиозной мифологии на устную культуру. Одной из таких очень распространенных религиозных тем в фольклоре являются легенды и сказки о пророке Моисее (в Коране улул-азам пророк). И так Тавратский и Коранический Моисей превратился в героя легенд и сказок. В статье наряду с просвещенностью и ученостью, и беседы Моисея с Богом, были исследованы в качестве темы фольклора диалог с ученым человеком, его торопливость и нервозность. В этих легендах и сказках было рассмотрено с разных сторон донесение людям одной и той же миссии пророка.

В собранных легендах и религиозных сказках имеется диалог Хазрета Мусы, в основном, с ученым человеком, пастухом, божьим другом, нищим и другими. А это, в свою очередь, указывает на различие данных сведений в народном воображении о пророке Моисее в Таврате, еврейских книгах и особенно в Коране. Так что, наряду с пророчеством Моисея, на него следует посмотреть еще с точки зрения народа: спор с пастухом, не зная будет ли дождь, или не смотря на моление Богу, не сумев зас- тавить лить дождь, убийство египтянина ради еврея, разбиение каменных досок Таврата и т.д.

В статье собранные фольклорные тексты сравниваются с письменными сведениями, а также учитывается их историческая перспектива.

Ключевые слова: гиссе, легенда, аудитория, устная культура, письменный текст

1. Qısa açıqlama. Dini folklor dedikdə geniş mənada inanc təməlli şifahi nümunələrdən formalaşan folklor materialları deyil, dar mənada səmavi dinlərdə var olan qissələrin şifahi variantı nəzərdə tutulmuşdur. Bu qissələrin qaynağını formalaşdıran mifoloji əfsanələr, hadisələr, dinin məqsəd və məntiqinə uyğun şəkildə yazıya keçirilmiş və zamanla şifahi variantları unudulan hekayətlərdir. Bir az da açıq desək, səmavi dinlərin qissələri şifahidən yazıya və təkrar yazıdan şifahi ədəbiyyata keçmişdir. Folklorun bu ikinci modeləşdirici sistemi yazı dilinin şifahi nitqə, yazı məntiqinin folklor qanununa çevrilməsi və yeni bir mətn strukturunun ortaya çıxmasıdır.

Dini folklor din antropologiyası, din fenomenologiyası, din psixologiyası, din etnologiyası, din fəlsəfəsi kimi müasir sayıla biləcək elmlər arasında yer alır. Dini folklor dedikdə daha geniş mənada batıl və ya boş inanc kimi dəyərləndirilən və rəsmi dini ideologiyanın qəbul etmədiyi dini-inanc fenomeni başa düşülür. Ancaq dini folklor adı altında biz səmavi dinlərin kitablarında verilən qissələrin folklorlaşmasını nəzərdə tutmuşuq. Çox yayılan bu cür dini mövzulardan biri də ülul-əzm peyğəmbərlərdən biri olan Hz. Musa ilə bağlı qissə və məlumatlardır.

Quran məntiqinə görə Hz. Musa ülul-əzm peyğəmbər kimi bilinsə də onun əsas misiyası Yəhudilərə necə yaşamaq lazımdır formulundan başqa heç bir şey öyrətməməsidir. Musa öz xalqına yaxşı yaşamağı öyrətdi, ancaq bir filosof olaraq bunu onların başlarındakı azadlıq düşüncəsinə dayanaraq etmədi. Əksinə bunu Yəhudilər arasında qanun qoymaqla və qanunun hökmü ilə həyata keçirdi. O baxımdan Yəhudilər üçün yaxşı yaşamaq, ya da həqiqi həyatda Tanrıya ibadət etmək və Tanrı sevgisinə layiq olmaq azadlıqdan, Tanrı lütvü olmaqdan daha çox, köləlik oldu. Çünki Musa onlara Tanrının keçmişdə etdikləri yaxşılıqları unutmamaları üçün onu sevmək və qanunu qorumaq əmrini verdi (Spinoza, 2010:78). Digər tərəfdən dini qaynaqlarda Musanın Yəhudiləri qırx il səhrada dolaşdırması hadisəsinin də əsas fəlsəfi mahiyyəti Tanrıya şükr etməyi öyrətməkdə, sosial-iqtisadi dəyəri öz xalqına yaxşı yaşamaq yollarını öyrətmək idi. Yəhudilərin yeməyə, rahatlığa alışqan olduğu Əhdi-ətiqdə də yazılıdır: “Bütün İsrail camaatı Elimdən ayrıldı. Misirdən çıxdıqdan sonra ikinci ayın on beşinci günü Elim ilə Sina arasındakı Sin Çölünə gəlib çatdılar. Çöldə hamısı Musa ilə Haruna şikayət etməyə başladılar. “Keşke RƏB bizi Misirdəyəkən öldürsəydi” dedilər, “Heç olmasa orada ət qazanlarının başına oturur, doyunca yeyirdik. Ancaq siz bütün camaatı acından öldürmək üçün bu çölə gətirdiniz.” (Çıxış 16/1-2)

Təbii ki, Musanın peyğəmbərlik gərəyini belə bir formada həyata keçirməsinin əsl səbəbi qanun vasitəsi ilə onları Tanrıya sevməyə dəvət etməsi oldu. Çünki ən böyük yaxınlıq və mutluluq ancaq Tanrıya olan sevgi ilə qazanıla bilər. Ona görə də Hz. Musaya ənən kitabın da adı Tövrat, yəni qanundur. Beş kitabdən (Təqvin/Yaratılış, Çıxış (Xuruc), Levililər, Sayılar (Ədədlər), Təsniyə (Qanunun təkrarı) ibarət olan Tövratın (ərəbcə Tavrət) ibrancə orijinal adı Torah olub, yunancası Pentatevhos adlanır. Hər iki terminin bir mənası da “öyrətmə, göstərmə, istiqamətləndirmə, qanun” deməkdir. Hz. Musanın müqəddəs kitablara mövzu olan qissələrinin xalq arasında daha çox əfsanələşməsi bu yəhudi peyğəmbərinin qanun yaratmasına, qırx il həm özü, həm də ümmətini Sinay səhrasında gəzdirməklə onlara yaşamağı öyrətməsinə, Tanrıya səməyi təlqin etməsinə görədir.

2. Miflərin funksionallığı baxımından Musa peyğəmbər. Mezopotamiya qaynaqlı mifoloji hadisələr həm İsrailoğullarının, həm də ərəblərin arasında yayıldıqdan sonra şifahi söyləmədə nəql edilən mətnlər sonralar bəzi dəyişikliklərlə kanonik mətnlərə də keçdi. Dün-

yanın yaradılması, tufan, cənnətdən qovulma, İsrailoğullarının Misir əsarətindən qurtulması, əski qövlərin məhvi, Babil qülləsi və s. dini-mifoloji hadisələrdən sadəcə bir neçəsidir. Yəhudi kahinləri Hz.Musanın başına gələn hadisələri əski mifologiyadan da təsirlənərək e.ə. VI-IV yüzillərdə formalaşdırdıqları Tövrət mətnlərinə daxil etməklə onları günümüzə qədər qorumuş oldular (Bax. Fromm, 1966:7; Fromm, 1996:204). Digər tərəfdən yəhudi kahinləri Əhdi-ətiqin folklor qaynağı olan sümer mif və əfsanələrini unutturmağa çalışdılar, qutsal adlandırdıqları bu mətnlərdə əsas vurğunu dini məqsədlər üçün istifadə etməklə tarixi həqiqətləri arxa plana keçirdilər, mətnlərdən Yaxvenin İbrahim peyğəmbərin zamanından başlayaraq seçilmiş xalqın taleyini idarə etdiyi fikrinə yönəldilər. Ancaq yəhudi kahinlərinin bütün həqiqətləri təhrif etdiyini, dəyişdirə bildiyini demək də məsələyə birtərəfli yanaşmaq olardı. Belə ki, Əhdi-ətiqdə çox sonralar arxeoloji qazantılarla məlum olan sümer, akkad, assur, vavilon mədəniyyətinin qiymətli mənbələri də qorunub saxlanmışdır.

Tövrətin yazıldığı dövrlərdə onun sümer miflərindən yararlanmasını Muazzez İlmiyə Çiğ aşağıdakı şəkildə ifadə etmişdir: “E.ə. V əsrdə Babil kralı Nebukadnezar Fələstini işğal edincə oradakı Yəhudilərin ən bilginlərini Babilə gətirdi. Yəhudilər də orada boş durmadılar, Sümer bilginlərinin yazıya aldıkları məlumatlardan faydalandılar. Bilginlər Babilədən qayıtdıqdan sonra Tövrət yazılmaya başladı” (Çiğ, 1995). Yəhudilərin əsas dini kitabı olan Tövrəti ikinci dəfə yazdığı söylənən kahin Əzra Əski Əhddə özünün adıyla xatırlanan kitabının olmasına baxmayaraq peyğəmbər sayılmaz. O sadəcə kahin və yazıçı kimi tanınmış, itən və ya yox edilən Tövrəti yenidən yazmış/yazdırmış və buna görə də “ikinci Musa” adlandırılmışdır. Yəhudilərin yazıçı kimi tərif etdikləri Əzra Quranda Üzeyir peyğəmbər adı ilə xatırlanır. Hətta Quran Yəhudilərin Əzraya (Üzeyirə) Allahın oğlu dediklərini də qeyd edir: “Yəhudilər: “Üzeyir Allahın oğludur”– dedilər. Xristianlar da: “Məsih Allahın oğludur”– dedilər. Bu onların ağızlarından çıxan sözlərdir. Onların bu sözləri daha öncə inkar etmiş kafirlərin dediklərinə oxşayır. Allah onları məhv etsin! Gör necə də (haqdan) döndərilirlər! Onlar Allahı qoyub hahamlarını və rahiblərini, bir də Məryəm oğlu İsanı Tanrı qəbul etdilər. Halbuki onlara ancaq tək olan İlahə ibadət etmək əmr olunmuşdu. Allahdan başqa ilah yoxdur. O, bunların şəriki qoşduqları şeylərdən uzaqdır.” (Tövbə 9/30-31) Quranda adı Üzeyir kimi verilən şəxs Babil kralı Buhtunnasrın (İbranicə Nebukadretsar) Qüdsü aldıqdan kiçik Yahuda krallığına son verib Süleyman məbədi dağıtdıqdan sonra (e.ə.VI əsr) yandırılan və tamamilə unudulan Tövrəti katiblərə söyləyərək yenidən tərtib edən, yazdırandır.

Əzranın/Üzeyirin yazdığı Tövrətdə də Musa mifoloji qəhrəman kimi təqdim edilmişdir. Bu mifoloji hadisələrin böyük bir hissəsi daha sonralar Qur’anda da görünməyə başladı. O halda qutsal kitabların mifologiyalardan yararlandıqlarını; bəzi mifoloji hadisələri dəyişdirdiklərini, bəzilərini tamamilə fərqli bir şəkildə işlədiklərini, bəzilərini olduğu kimi alıb məqsədi fərqli tərəfə istiqamətləndirdiklərini qəbul etməliyik, ya da həm mifoloji, həm də dini mətnlərin eyni qaynağın fərqli aplikasiyası olduğu düşüncəsində birləşməliyik. Doğru olanı hər iki qaynağın ilahi mənşəli olmasıdır. Tövrətin və Qur’anın geniş bilgi verdiyi Musa da heç şübhəsiz özündən öncəki mifoloji qəhrəmanların bəzi özəlliklərini mənimsəmişdir.

Burada Hz.Musa’nın İsrailoğullarının xilaskarı olmasının tarixi deyil, ideoloji bir fikrə bağlanmasına da toxunmaq lazımdır. Belə ki, istər dini kitablarda, istərsə də gündəlik

¹ Eric Fromm Əski Ahidlə bağlı yazdığı “You Shall Be As Gods” adlı əsərində qutsal kitabları Tanrı sözü kimi qəbul etmir. O Kitab-ı Müqəddəsini fərqli vaxtlarda, müxtəlif insanlar tərəfindən yazıldığını irəli sürür. Buna baxmayaraq E.From digər yəhudi dini kitabları kimi Tövrəti, özəlliklə də peyğəmbərlər qissəsini yüksək qiymətləndirir.

həyatda İsrailoğulları inanırlar ki, Yaxve (Tövratda Tanrının adı) onları xüsusi formada sevdiyindən xilas etmiş, onlara qanun, əxlaq normlarını göndərmiş və sosial qayda-qanunu formalaşdırmış, dini institutları, dini mərasimləri yoluna qoymuş, din adamlarının vəzifələrini təyin etmiş və nəhayət, onları birləşmiş, təşkilatlanmış bir xalq kimi zəngin torpaqları olan Xanaana gətirmişdir. Buna görə də İsrailoğulları özlərini seçilmiş xalq hesab edirlər, çünki Tanrı onların qarşısına vacib missiyalar qoymuşdur və bu missiyaları yerinə yetirəcək xalqın da məhv olmasını istəməz. Hz.Musanın öz xalqını Misirdən çıxarması hadisəsi tarixi dəyərini və təbii ki, həqiqiliyini itirmiş və Musa haqqındakı qissələr əfsanə şəklində nəsil-dən-nəsilə ötürülərək mistik xarakter qazanmışdır. Ona görə də Musanın Yəhudiləri hansı ildə, hansı fironun zamanında Misirdən çıxarması unudulub getmişdir. Çünki Musa qissəsini yazanlar tarixçilər, filoloqlar deyil, teoloqlar idi və onlar da heç şübhəsiz dini mənfəəti ön planda tutmuşdular. Ən əsası da əsrlər sonra yazıya alınan Musa hadisəsi mifoloji dünya görüşün təsiri ilə əfsanələşərək yeni bir məzmun və dini kimlik qazanmışdır.

Hətta Hz.Musanın Misirdə doğulması və oradakı saray həyatını nəql edən Tövratin Çıxış kitabının 2/1-10 ayələrində olan qissə də mistik xarakterə bürünmüşdür. Bu pasajda anlatılan hekayənin, əslində Aqadeli Sarqonun daha əski olan əfsanəsi əsasında formalaşdığı görünür. Yeni Babildən və yeni Assurdan iki tablet halında günümüze qədər gələn Sümer əfsanəsində Aqadeli Sarqon hadisəsi belə nəql edilir:

“Mən Aqade kralı Sarqonam. Mənim əxlaqsız anam məni gizlicə dünyaya gətirdi. Məni qamışdan hörülmüş bir səbətə qoydu və çaya atdı. Çay mənim altına almadı və məni, suların hamisi Akhiyə apardı. Akhi məni səbətdən aldı və öz oğlu kimi böyütdü. Mən Akhinin bağbanı oldum və tanrıça İştər məni sevdi. Mən dörd il bu krallıqda hökmran oldum” (Bratton, 1995:28-29).

Quranda aldıkları ilahi vəhyə ağır bir vəzifə qəbul etmiş, böyük məsuliyyət qarşısında özünü itirməyən, yorulmadan Allahın dinini insanlara təbliğ edən, bunun üçün çətinlik, sıxıntı və acılara əzmlə sinə gərən və bundan ötrü ülul-əzm adlandırılan peyğəmbərlərdən biri də Hz.Musadır. Qur’an-ı Kərimdə ülul-əzm peyğəmbərlərin isminin keçdiyi bir ayədə belə deyilir: “((Ya Peyğəmbər!) Allah: "Dini doğru-dürüst tutun (qoruyub saxlayın), onda ayrılığa düşməyin!" - deyə Nuha tövsiyə etdiyini, sənə vəhy buyurduğunu, İbrahimə, Musaya, və İsaya tövsiyə etdiyini dində sizin üçün də qanuni etdi. Sənin dəvət etdiyini (tövhid dini) müşriklərə ağır gəldi. Allah istədiyi kimsəni özünə (peyğəmbər) seçər və tövbə edib Ona tərəf qayıdan kimsəni də doğru yola yönəldər!” (Şura 42/13). Əhzab 33/7-də də buna bənzər fikir vardır.

Ülul-əzm ifadəsi Əhkəf surəsinin 35 ayəsində də var. Ülul-əzm peyğəmbərlər müstəqil şəriəti və dini olan peyğəmbərlərdir. Hədislərə görə ülul-əzm peyğəmbərin bəzi özəllikləri vardır:

Xalqı haqq dinə dəvət etmək;

Din və şəriət sahibi olmaq;

Allah tərəfindən göndərilən kitaba sahib olmaq.

Və Qur’an-ı Kərimin də verdiyi bilgiyə görə sadəcə beş peyğəmbər bu özəlliklərə sahibdir. Bunlar:

Hz.Nuh (Noah). Nuh aleyhissələmə Nəciyullah deyilir. Nəciyullah, Allahu Taala ilə məşğul olan, ilahi feyzlərlə sevinc tapan deməkdir. İbranicə ismi Noah’tır.

Hz.İbrahim (Avraham). İbrahim aleyhissələmə Xəlilullah deyilir. Xəlilullah, Allahu Taalanın dostu deməkdir. Çünki onun qəlbində, Allahu Taalanın sevgisindən başqa, heç bir məxluqun sevgisi yoxdur. İbranicə ismi Avram olub ucaldılmışların atası deməkdir.

Hz.Musa (Moşe). Musa aleyhissələmə Kəlimullah deyilir. Kəlimullah, Allahu Taalanın onunla danışdığı mənasına gəlir. Kəlim, söz söylənən, onunla danışılan deməkdir. İbranicə Moşe sudan çıxarılmış deməkdir.

Hz. İsa (Yeşua). İsa aleyhissələmə Ruhullah və ya Kəlimətullah deyilir. Ruhullah Allahın ruhundan üfləyərək atasız doğulan uşaq mənasındadır. İbranicə Yeşua qurtuluş Yexovadadır mənasına gəlir.

Hz.Məhəmməd. Məhəmməd aleyhissələmə Həbibullah deyilir. Həbibullah Allahu Taalanın sevgilisi deməkdir. Çünki ən çox onu sevirdi. Kainatı Onun üçün yaratdı. Məhəmməd öyü alan, öyülən deməkdir.

Hədislərdə Hz.Nuh və İbrahimin kitabları suhuf adlandırılır. Hz.Musanın kitabı Tövrat, Hz.İsanın kitabı İncil və Hz.Məhəmmədin kitabı Qur'an-ı Kərimdir. Peyğəmbərlər haqqında qissələr adları çəkilən dini kitablarda vardır, ancaq qissələr toplu halda mükkəmməl formada yalnız Quranda verilmişdir.

Təbii ki, Əhdi-ətiqədə Musa ilə bağlı bir çox qissələrin qaynağının sümer miflərinə, akkad, assur, vavilon əfsanələrinə qədər uzandığını da inkar etmək mümkün deyildir. Z.Kasidovskinin də yazdığı kimi, gil tabletlərin oxunması ilə məlum oldu ki, uzun illər qədim yəhudilərin Tanrının təlqini ilə orijinal yaradıcılığı hesab edilən Tövrat öz kökü etibarlı ilə Mezopotamiya ənənəsinə bağlıdır və bəzi süjetlər, hətta bütöv qissələr zəngin sümer mif və əfsanələrindən alınmışdır (Bax. Косидовский, 1978).

3. Quran və Əhdi-ətiqə görə Musa. Tövrat və Talmuta görə Yəhudilərin peyğəmbəri, Yaqubun oğlu Levinin soyundan gələn Hz.Musa haqqında ən çox məlumat verən yə-nə də Qur'andır. Təbii ki, dini folklorda Musa ilə bağlı söyləmlərin qaynağı Qur'an və Kitab-ı Müqəddəsdir. Belə ki, Hz.Şuayb peyğəmbərin kürəkəni olan Hz.Musa Qur'anda adının 136 dəfə keçməsi ilə təbliğindən və din yolunda apardığı mübarizədən ən çox bəhs edilən peyğəmbərdir. Qur'anda adı keçən peyğəmbərlərdən diqqət mərkəzində ən çox Hz.Musanın olması Qur'anın Yəhudiliyə və Yəhudi peyğəmbərinə verdiyi önəmlə bağlıdır. Dinlər tarixində də Yəhudilik, bir tayfa dini olsa da ilk təktənrili din olmasından ötrü hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Müsəlman teologiyasında dörd kitabın qutsal adlandırılması və bunlardan da həcimcə ən böyüyü olan Tövratin Hz.Musaya endirilməsi onun haqqında həm xalq əfsanələri, həm də dini nağlların yaranmasına səbəb olmuşdur.

Tövratin əsas anlayışına görə ibranicə adı Moşe olan Hz.Musanın Allah (cc) ilə İsrailoğulları arasında vasitəçi olacağına dair əhdi bağlamasıdır. Tövratda Yəhudilər Allahın sözünə qulaq asıb bağlanan əhdə sadıq qaldıqları təqdirdə, bütün xalqlardan daha üstün, "Allahın kahinlər mələku və müqəddəs milləti" olacaqlardır (bk. Çıxış, 19/5-6) bilgisi vardır. Buradan göründüyü kimi Tövrat əslində hər nə qədər əhdi pozsalar da, Hz.Musaya zaman-zaman inanmasalar da, Musa da onlara Allaha verdikləri sözü xatırlat-sa da Yəhudilərin ucaldılmasına xidmət edir. Hz.Musa ülul-əzm peyğəmbər olsa da Hz.İbrahim kimi vəli deyildir. Xasiyyəti əsəbidir, danışma qüsuru var, səbrsizdir, düşünmədən hərəkət edəndir. Ona görə də xalq əfsanə, nağıl və hekayətlərində Hz.Musa Tur-u Sinada Allahla danışsa da, bir çox gizli elmlərdən xəbərsizdir. Bu özəlliklər həm Tövratda, həm də Qur'anda özünü göstərir. Bəlkə buna görədir ki, folklorda Musa, davranış və hərəkətləri ilə gülünc duruma gətirilmişdir. Hz.Musa Qur'anda da deyildiyi kimi həm tələskən, səbrsiz, özündən razı, həm də bir çox məsələdə təcrübəsizdir. Bununla bağlı Kəhf surəsində verilən qissə haqqında Səid İbn Cübeyr belə deyir: "İbn Abbasa (radiyallahu anhumə) dedim ki: "Nəvf əl-Bəkkali İsrailoğullarının, onların peyğəmbəri olan Hz.Musanın (aleyhissələmə), Xızırın yoldaşı olan Musa olmadığını təxmin edir. "Mənə bu cavabı verdi: "Allahın düşməni yalan söyləyir. Mən Übeyy İbn Kabi (radiyallahu anh) dinlədim. Demişdi ki: "Mən rəsulullahdan (aleyhissələmə) eşitdim, belə dedi:

“Musa (as) Bəni İsrailə xütbə vermək üçün ayağa qalxdı. Ona:

– İnsanların ən bilgini kimdir? deyə sordular:

– Mənəm deyə cavab verdi.

Cənab-ı Haqq Allahulalem (yəni ən doğrusunu Allah bilir) demədiyi üçün Musaya hirsləndi.

Və:

– İki dənizin birləşdiyi yerdə olan bir qulum səndən daha alimdir, deyə ona vəhy etdi.

Hz.Musa (as):

– Ey Rəbbim mən onu necə tapa bilərəm? Deyə soruşdu.

Ona:

– Bir zənbilə bir balıq qoy, onu çiyindən as. Balığı harada itirsən o zat oradadır dedi”.

Burada Hz.Musanın özündən razı olması xasiyyəti ortaya çıxır. Folklorlaşan bu hekayənin davamında:

“Devidiyi kimi edərək yola çıxdı. Özü ilə birlikdə xidmətçisi Yuşa İbn Nun da alıb yola çıxdı. Birlikdə gedərək bir qayanın yanına gəldilər. Hz.Musa və xidmətçisi dincəlmək üçün orada yatdılar. Balıq canlanaraq zənbildən çıxıb dənizə yönəldi. Allah ondan suyun axıntısını tutdu və su kəmər kimi oldu. Balıq üçün bir kanal meydana gəldi. Hz.Musa (as) və xidmətçisi bu mənzərəyə çaşıb qaldılar. Sonra onlar gecə boyu da getməyə başladılar. Musanın yoldaşı ona balığın getməsini xəbər verməyi unutmuşdu.

Sabah olunca Hz.Musa (as) xidmətçisinə:

– Hələ səhər yeməyini gətir yeyək. Biz bu yolda yorulduq, dedi. Ancaq əmr olunduğu yerə gəlincəyə qədər yorulmamışdı.

Xidmətçi:

– Hani bir qayanın yanında yatmışdıq ya! Mən balığı orada unuttum. Onu xatırlatmayı, mənə şeytan unutturdu. Balıq canlanaraq dənizə süzülüb getdi, dedi.

Musa (as):

– Bizim axtardığımız oraydı, dedi və həməni izlərini tutub geri döndülər”.

Hz.Musa Quran'da adı çəkilməyən, Allahın könlünə ilham etdiyi alim bir qulla, xalq söyləməndə Hz.Xızır ilə qarşılaşır və aralarındakı qısa söhbət Hz.Musanın şərtə əməl edə bilmədiyini göstərir:

“– Allahın sənə öyrətdiyi haqqı mənə öyrətmən şərti ilə sənə qatılmamı qəbul edərmisən?

– Sənin mənimlə bərabər olmaq üçün səbrin çatmaz. Mahiyətini və hikmətini bilmədiyən şeyə necə səbr edəcəksən ki?

– İnşallah sən mənim çox səbrli olduğumu görəcəksən. Həm mən sənin heç bir əmrinə qarşı çıxmıyacağam.

– Elə isə gəl. Ancaq, mədəm mənə tabe olacaqsan, mən sənə xəbər vermədikcə məndən heç bir şey soruşmayacaqsan! dedi”.

Ancaq Hz.Musa ard-arda Hz.Xızırın mindikləri gəmini deşməsinə, uşağı öldürməsinə və nəhayət, onlara heç bir əhəmiyyət verməyən, qonaq etməyən, yemək verməyən insanlara pul almadan iş gördüyünü görəncə “istəsəydin onlardan pul ala bilirdin!” deməklə, görünənlərin arxasındakı hikməti başa düşmədiyini göstərmiş olur. Ümumiyyətlə Musa və Xızır (Alim qul) qissəsi haqqında araşdırmalarda İslam mifologiyasındakı Xızır kultuna toxunulmuşdur (Öztürk, 2003:245-281; Ocak, 2012). Xalq əfsanələrinin və nağıllarının (“Musa ilə Xızırın yolçuluğu”, “Musa peyğəmbər və yolçu” kimi nağıllar) qaynağı olan bu əhvalat Qur’anda Kəhf (Kəhf 18/60-82) surəsində verilmişdir. Musa-Xızır qissəsi

bir çox tərəfləri ilə Gilgamiş, Glaukos və özəlliklə də İskəndər mifoloji hekayələri ilə bənzərlik göstərir. Ancaq bu qissə Tövratda və Əhdi-ətiqin digər kirablarında yoxdur. Buna bənzər əfsanə yəhudi ədəbiyyatında vardır. El-fərac ba de'ş-şiddə növündəki əsərlərdə (Allahın ədalət sahibi olduğunu və darlıqlardan sonra asanlıqın gələcəyini hekayə edən əsərlər) İbn Şahin adlı bir müəllifin "Eliyahü və Rabbi Yeşu b.Levi" adlı bir əfsanəsində Musa Xızır qissəsinə bənzər bir hadisə nəql olunur. Burada əhvalat məsələnin iç üzünü bilməyən Rabbi Yeşu ilə Eliyahü arasında cərəyan edir.

"Hekayəyə görə Rabbi Yeşu, yer üzündəki ədalətsizlik və haqsızlıqlar qarşısında sıxıntı duyar. Həyatını oruc, ibadət və duaya verərək Allaha yalvarır. Allah da ona Eliyahunu göndərir. Eliyahü ona bir istəyi olub olmadığını soruşur. O da onunla səfərə çıxıb dünyada gördüyü işləri bilmək istəyir. Eliyahü da ona "Sən mənim etdiklərimə səbr ed. Bilməzsən" deyir. Rabbi Yeşu ona heç bir şeyə qarışmayacağına, sual sormayacağına söz verir. Eliyahü da sual verib işinə qarışdığı anda yollarının ayracağını bildirir (Meral, 2014:140-141). Bu hekayətin ərəbcə, ibrancə (ivritcə) və ingiliscə variantları vardır və hekayənin davamında Eliyahü ilə Rabbi Yeşu yola çıxırlar və axşam bir inəyi olan bir adamın evində qonaq olurlar. Səhər Eliyahü inəyi öldürür, sonra başqa bir yerdə onlara pis davranan varlı bir adama qonaq olurlar. Ancaq Eliyahü onun yıxılmış divarını bərpa etmək üçün Allaha yalvarır. Bu dəfə də qızıldan və gümüşdən oturaqları olan bir sinaqoqa girirlər. Ancaq sinaqoqdakılar bu iki qonaqla maraqlanmırlar. Onlar gecə sinaqoqda qalırlar. Səhər isə Eliyahü "Allah hamınızı lider etsin", deyər dua edir. Sonra onlara yemək-içmək verən yoxsul bir camaata rast gəlirlər. Səhər isə Eliyahü "Allah yalnız birinizi lider etsin", deyər dua edir. Rabbi Yeşu bu dəfə dayana bilməz və sənin etdiklərinə səbrim qalmadı deyib ondan ayrılmaq istər. Xızır kimi Eliyahü da bu işlərin həqiqi mənasını izah edir: Evin qadını öləcəkdi, Allaha yalvarıb onun yerinə inəyi öldürdüm, divarın dibində böyük bir xəzinə vardı, ona görə də onu dikəltdim ki, haqqı olmayanın əlinə keçməsin, hamısının lider olmasını onlara pislik etmək üçün istədim, bir lider istədiyim camaata da yaxşılıq etdim, hər zaman sülh içində mutlu olacaqlar! (Ginzberg, 1913:223-226). Musa və Xızır qissəsindən fərqli olaraq Eliyahü ondan ayrılan Rabbi Yuşuya nəsihət də verir: Pis bir adamı rahatlıq və xoşbəxtlik içində görsən buna təəccüblənmə, çünki bu onun pislidir. Əməli saleh bir insanı da sıxıntı içində görsən bil ki, bu, ondan daha böyük bələlərin qaldırıldığına görədir.

Digər tərəfdən Tövrat və Qur'anda Hz.Musanın dil qüsuru olduğunu göstərən ayələr vardır. Bunu Firounun ona ələsalıcı münasibətində də görmək mümkündür: "Firon öz qöv-münə müraciət edib dedi: "Ey qövmüm! Məgər Misir səltənəti, altımdan (saraylarımın altından) axıb gedən bu çaylar mənim deyilmi?! Məgər (mənim qüdrətimi) görmürsünüzümü?! Yaxud mən (dili dolaşdığı, kəkələdiyi üçün) az qala (sözünü belə) aydın deyər bilməyən bir zavallı (aciz) kimsədən daha yaxşı (daha üstün) deyiləmmi?! (Zuxruf 43/51-52) Hz.Musanın bu kəkələmə qüsuru haqqında Tövratda daha aydın və açıq məlumat verilmişdir: "Musa RƏB'bə, "Aman, ya Rəb!" dedi, "Mən qulun nə keçmişdə, nə də mənimlə danışmağa başladığından bu yana yaxşı bir natiq oldum. Çünki dili ağır, qüsurlu biriyəm." RƏB, "Kim insana ağız verdi?" dedi, "İnsanı kar, lal, kor ya da gözlü edən kimdir? Mən deyilmiyəm? İndi get! Mən danışmağına kömək edəcəyəm. Nə demək lazım olduğunu sənə öyrədəcəyəm." Musa, "Aman, ya RƏB!" dedi, "Nə olur, mənim yerimə başqasını göndər." RƏB Musaya hirsələndi və "Böyük qardaşın Levili Harun var ha!" dedi, "Bilirəm, o yaxşı danışır. Həm də indi səni qarşılamağa gəlir. Səni görəncə sevinəcək. Onunla danış, nə deməsi lazım olduğunu anlat. İkinizin də danışmasına köməklik edəcəyəm, nə edəcəyinizi sizə öy-

¹ Sitat Meral Yasin. "Müsə-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 55:2, 2014, s.140-143-dən alınmışdır

rədəcəyəm. O sənə sözcülük edəcək, sənün yerinə xalqla danışacaq. Sən də onun üçün Tanrı kimi olacaqsan. Bu əsanı əlinə al, çünki görünənləri onunla gerçəkləşdirəcəksən.” Amma Musa, “İsraillilər mənə qulaq asmadıqdan sonra, Firoun necə qulaq asacaq?” deyər cavab verdi, “Həm də bəlağətli danışan biri də deyiləm. RƏB Musa və Haruna İsraillilər və Misir Firounu haqqında danışdı. İsrailliləri Misirdən çıxarmalarını əmr etdi. (ÇIXIŞ 4/10-13)

Tövratin Misirdən Çıxış (Xuruc) bölümündən də görüldüyü kimi özündən öncəki və sonrakı peyğəmbərlərdən fərqli olaraq Musa yaxşı natiq deyildir, hətta pəltəkdir. Ona görə də Hz.Musanın şəxsiyyəti və xasiyyəti belə dəyərləndirilmişdir: “Qur’anda və Tövrət mətnlərindəki Allah ilə Musa arasındakı söhbətlərdə, Musanın bir keyfiyyəti ortaya çıxır. Musa doğuşdan tələskən, hiddətli, hirsli bir xasiyyətə malikdir və bu keyfiyyəti Allah ilə dialoqda da gündəmə gəlmişdir. Vəhyi təbliğ etməklə vəzifələndirilmiş heç bir peyğəmbər ilə Allah arasında yaşanmayan istəklər dialoqu, Musa ilə Allah arasında gerçəkləşmişdir: ”Mənə ailəmdən bir də köməkçi ver” (TaHa 20/29). “Qardaşım Harunun dildə məndən daha bəlağətlidir. Onu da, məni doğrulayan bir köməkçi kimi mənimlə birlikdə göndər. Mən həqiqətən də, onların məni yalançı sayacağılarından narahatam.” (Qəsas 28/34). “Musa dedi ki: Ey Rəbbim! Mən onlardan birini öldürmüşəm, məni öldürmələrdən qorxuram.” (Qəsas 28/33) (Duman (1), 2019). Bütün bunlar Qur’anın da Musanın bəzi qüsurlarına ən azından işarə etdiyini təsdiqləyir.

Kitab-ı Müqəddəsin Tövrət kitabının beşindən dördündə Musanın qissələri verilmişdir ki, bunların çoxunda Hz.Musanın xasiyyətinin tündlüyü və ağır olması bildirilir. Onun əsəbi, səbirsiz olması folklor qaynaqlarında bir çox əfsanənin mövzusu olmuşdur. Musanın aşırı sərtliyi haqqında Tövrət Qur’andan daha da irəli gedir ki, bunu Musanın bir kiptiyi vurub öldürməsi qissəsində də görürük. Belə ki, Tövratin Çıxış (Xuruc) kitabında Musanın günah işləməsi və tərəf tutması qissəsi nəql edilir: “Və o günlərdə məlum oldu ki, Musa böyüyüncə qardaşlarına arxa çıxdı və Misirlilərin yəhudilərə etdiyi pis münasibəti gördü və bir Misirlinin qardaşlarından bir İbraniyə vurmaqda olduğunu gördü, ətrafına baxıb heç kimin olmadığını bilincə Misirlini vurub öldürdü və onu quma basdırdı. (Çıxış 2/11-12)

Əhdi-ətiqdə Musanın bir Misirlini öldürməsi hadisəsi Qur’anda da verilmişdir. Qissədə Qur’an Musanın tərəf tutduğuna işarə edir, çünki Musa iki bir-biri iə vuruşandan kimin günahkar olmasına baxmayaraq bir Yəhudiyə görə Misirli Kiptiyi yumruqla vuraraq öldürür. Ancaq Qur’an bir az fərqli şəkildə Musanın adamı nəhaq yerə öldürdüyü xətasını başa düşərək belə bir peşimanlıq yaşadığını yazır: “Musa da o birinə bir yumruq vurub ölümünə səbəb oldu. (Bunun üzərinə) Bu şeytan işidir. O, həqiqətən yoldan çıxarıcı düşməndir, dedi”. “Musa: Rəbbim! Həqiqətən özümə zülm etdim”. “Rəbbim! Mənə lütvətdiyin nemətlərə and olsun ki, artıq günahkarlara (və günaha sürükləyənlərə) əsla arxa çıxmayacağam, dedi”. (Qəsas 28/15-17) (Duman (2), 2019). Hz.Musanın bilib bilmədən iki savaşıdan birinin Yəhudi olduğu üçün müdafiə etməsi, o birinin də Misirli olduğuna görə öldürməsi, sonra da Allahdan yardım istəməsi əfsanələrə də keçmişdir.

İsraillilərin sonradan yazdıqları Əhdi-ətiqdə tərəfkeşlik, təəssübkeşlik hissələri çox güclü olduğundan Tanrı Yəhudilərə, mənim xalqım, deyər müraciət edir. Tanrı adına izafə edilən bu deyim yer üzərində yalnız Yəhudilərə aid edilmişdir. Tövrata görə antropomorfik Tanrının Yəhudiləri xilas etmək üçün Musaya vəzifə verməsi və s. təbii ki, İsrailiyyət məntiqi, İsrailiyyət düşüncəsinin nəticəsidir. İlk olaraq Misirli Kiptiyi öldürüb Medyene (İbranicə Midyan) qaçması, orada Hz.Şuayb peyğəmbərin (yəhudi qaynaqlarında kahin Yitro) qızı ilə evlənməsi və firon öldükdən sonra Misirə yəhudilərin yanına qayıtmadan öncə ona Tanrı tərəfindən ilk vəzifənin verilməsi ilə nəbilik dövrünün başlaması kimi əhvalatlar hekayə olunur. Musa ilə Tanrının dialoqu və Yəhudilərin xilasını planlayan bu qissə belədir:

“Musa qaynatası Midyanlı kahin Yitronun sürüsünü otarırdı. Sürünü çölün qərb tərəfinə apardı və Tanrının dağına, Horevə çatdı. RƏB’bin mələyi bir kolluqdan yüksələn alov dilimləri içində ona göründü. Musa baxdı ki, kolluq yanır, ancaq yanıb qurtarmır. “Çox qəribədir” deyə düşündü, “Gedib baxım, kolluq nəyə görə yanıb gül olmur!” RƏB Tanrı Musanın yaxınlaşdığını görüncə, kolluğun içindən, “Musa, Musa!” deyə səsləndi. Musa, “Buyur!” deyə cavab verdi. Tanrı, “Çox yaxınlaşma” dedi, “Çarıqlarını çıxart. Çünki ayaq bastığın yer qutsal torpaqdır. Mən atanın, İbrahimin, İshaqın, Yaqubun Tanrısıyam.” Musa üzünü örtüdü, çünki Tanrıya baxmağa qorxudu. RƏB, “Xalqımın Misirdə çəkdiyi məhrumiyyətləri yaxşı bilirəm” dedi, “Anqaryacılar üzündən etdikləri fəryadı eşitdim. Acılarını bilirəm. Buna görə də aşağıya endim. Onları Misirlilərin əlindən qurtaracağam, o ülkədən çıxarıb geniş və bərəkətli torpaqlara, süt və bal ölkəsinə, Kənanlıların, Hititlərin, Amoritlilərin, Perizlilərin, Xivlilərin, Yevusluların torpaqlarına aparacağam. İsraililərin fəryadı gəlib mənə çatdı. Misirlilərin onlara etdikləri zülmü görürəm. Gəl, xalqım İsraili Misirdən çıxartmaq üçün səni Fironun yanına göndərim.” Musa, “Mən kimim ki Firona gedib, İsraililəri Misirdən çıxarım?” deyə bildirdi. Tanrı, “Şübhən olmasın, mən sənə ilə olacağam” dedi, “Səni mənim göndərdiyimin sübutu bu olacaq: xalqı Misirdən çıxartdığım zaman bu dağda mənə sitayiş edəcəksiniz.” Musa belə dedi: “İsraililərə gedib, məni sizə atalarımızın Tanrısı göndərdi, desəm, adı nədir?, deyə soruşsalar o zaman nə deyim?” Tanrı, “Mən Mənəm” dedi, “İsraililərə de ki, məni sizin yanınıza Mən Mənəm deyən göndərdi. İsraililərə de ki, məni sizin yanınıza atalarımız İbrahimin, İshaqın, Yaqubun Tanrısı Yaxve göndərdi. Sonsuza qədər adım bu olacaq. Nəsillər boyunca beylə çağrılacağam.” (Çıxış 3/13-15) Hz.Musanın Firounla qarşılaşması və onların bir-birinə, ətrafdakı xalqa söylədikləri ifadələr (Şimşək, 1993:113-114), iman-şirk mücadiləsinin çarpıcı tərəflərini üzə çıxardığından və buna görə də böyük önəm qazandığından qarşılaşma bir çox yerdə, ancaq fərqli dini kontekstdə, fərqli ifadələrlə və fərqli məqsədlər üçün təkrar edilmişdir.

Kitab-ı Müqəddəsin bir hissəsini təşkil edən Tövratın verdiyi yanıtıxı bilgilərdə bir çox xətası olmasına baxmayaraq, Qur’an Musanı ülul-əzm peyğəmbər hesab edir. Hətta Hz.Məhəmmədə Meracda bütün peyğəmbərlər göstərilərkən Musanın qələbəlik bir ümmətə nəbilik etdiyi qeyd edilir. Allahın dərgahında qeyb pərdəsi aralanır və Hz.Məhəmmədə bütün peyğəmbərlər göstərilir. Bu hadisə Hz.peyğəmbərin dilindən belə anlatılır: “Elə peyğəmbərlər gördüm ki, arxasında tək bir ümmət belə yoxdu. Bəzilərinin ardında üç-beş insan vardı. Bir qələbəlik camaatın gəldiyini gördüm. Bu, mənim ümmətimmi? deyə soruşdum. Xeyr, dedilər. Bu, Musanın ümmətidir. Biraz sonra ondan da çox insanın gəldiyini gördüm və onların mənim ümmətim olduğu xəbərini aldım” (hikmet.net/ulul-əzm-peyğamberləri-hangileridir-ve-nicin-bu).

Musa həm də ən çox möcüzəsi olan peyğəmbərlərdən biridir Tövratda onun 10 möcüzəsi verilmişdir:

- Çayın üstündəki möcüzə
- Qurbağa möcüzəsi
- Bit möcüzə
- At milçəkləri möcüzə
- Heyvanların tələf olması möcüzəsi
- Çibanlar möcüzəsi
- Dolu möcüzəsi
- Çəyirtkə möcüzəsi
- Qaranlıq möcüzəsi
- Anadan ilk doğulanların ölməsi möcüzəsi (Duman (3), 2019)

Quran-ı Kərimdə onun adına 9 möcüzə təyin edilmişdir:

- Əsa möcüzəsi
- Yeddi ağ əl möcüzəsi
- Tufan möcüzəsi
- Çəyirtkə möcüzəsi
- Həşərat möcüzəsi
- Qurbağa möcüzəsi
- Qan möcüzəsi
- Dənizi ikiyə bölmə möcüzəsi
- Daşdan su çıxartma möcüzəsi

Qur'anda olan əsa, dənizin yarılması, qan, qurbağa, daşdan su çıxartma, həşərat kimi möcüzələr Tövratda da var. Bir sözlə Quranda Musa ilə bağlı təxminən 200 ayə vardır ki, bunların da çoxu onun qissələri ətrafında toplanmışdır. Hətta Quranda Tanrı ilə bağlanmış əhdnaməyə də işarə edilmişdir. Bu 10 maddəlik əhdnamə Kitab-ı Müqəddəsə görə Tanrının öz barmaqları ilə daş lövhələr üzərinə yazdığı və Musa vasitəsi ilə yəhudilərə bildirdiyi əmrlərdir. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Tanrıdan başqa ilahların olmayacaq
2. Büt düzəlməyəcəksən
3. Tanrının adını şər işlərdə xatırlamayacaqsan
4. Cumaertəsi günü heç bir iş görməyəcəksən
5. Atana və anana hörmət edəcəksən
6. Adam öldürməyəcəksən
7. Zina etməyəcəksən
8. Oğurluq etməyəcəksən
9. Yalandan şahidlik etməyəcəksən
10. Qonşunun heç bir şeyinə göz dikməyəcəksən (Çıxış 20, 32/15, 20/1-17)

Qur'anın İsrə surəsinin 101 ayəsində isə bu əhdnaməyə “Biz Musaya doqquz açıq-aşkar möcüzə bəxş etdik. İsrail oğullarından soruş” (İsrə 17/101) şəklində işarə edilmişdir.

Mifologiyanın məntiqi funksiyasına görə Kitab-ı Müqəddəsə və Qur'anda hər bir möcüzənin bir qissəsi vardır. Bu qissələrin böyük əksəriyyəti şifahi ədəbiyyatın materialı olmuşdur. Ancaq türk folklorunda Musa ilə bağlı qissələrdə olmayan, xalq təxəyyülündən gələn mifoloji əfsanələr, dini nağıllarla yanaşı səmavi kitablarda olub ancaq dəyişdirilmiş, təhrif olunmuş folklor mətnləri də çoxdur.

4. Şifahi Söyləmədə Musa. Qissələrin mənbəyi kimi dini kitablar, özəlliklə Kitab-ı Müqəddəsin Tövrat kitabı və Qur'an, Siyər-i nəbilər, hədislər olmaqla birlikdə əski çağların mifoloji mətnləri də əsas götürülməlidir. Əslində dini kitablardakı qissələrin böyük əksəriyyəti Mezopotamiya qaynaqlı miflərdir. Daha sonralar bu qissələrin türklərin mifoloji hekayələri ilə çarpazlaşması, zahiri və daxili strukturun dəyişməsi ilə forma və məzmun yenilənməsi baş vermişdir. Dini qissələrin folklorlaşmasında, özəlliklə də Hz. Musa ilə bağlı əhvalatların xalq arasında geniş yayılmasında ən böyük rolü kənd və qəsəbələrdə dini mərasimlərdə, yaşlarda, dini bayramlarda söyləyici tiplərindən biri olan mollalar (Türkiyədə imam, müəzzin adlandırılan din adamı) oynayır. Bu din adamlarının funksiyası sadəcə olaraq insanlara dini təbliğ etmək, yas mərasimlərini idarə etməklə bitməyib, həm də oxuduqları dini qissələri, hadisələri, əhvalatları şifahi yolla yaymaqdır. Çünki qissələr keçmişdə olub bitmiş əhvalatlardır və gələcəyin dini yaşamı üçün bir örnək nümunəsidir. Bu həm də nəql edilən qissənin yenidən bərpası ilə yanaşı, keçmişdə olmuş bir

hadisənin yenidən canlandırılması və yeni məna qazanmasıdır. Həm də yeni məna söyləyicinin söyləmə tərzini və dili ilə birbaşa bağlıdır.

Qaynağı bu və ya digər şəkildə Qur'ana, hədislərə, səhabə və **tabiınların** xatirələrinə, din bilginlərinin əsərlərinə, Siyər-i ənbiyalar və digər səmavi kitablara dayanan bu əfsanələrin icra ortamına görə hekayə edilməsi yeni bir folklor materialının – dini əfsanələrin, nağılların yaranmasına səbəb olur. Bu proses ilk variantda şifahi mühitdən yazıya və daha sonra yazıdan sözə formasında bir inkişaf keçirərək ikinci folklor yaşamaına daxil olmuşdur. Dinin folklorlaşmasında yazılı mətni birbaşa şifahi ortama gətirən din adamları ilə bərabər bir də onu şifahi şəkildə din nümayəndəsindən eşidib yenidən təhkiyə edən ikinci nəsil söyləyici tipi də vardır. Şifahi yaddaşdan şifahi formada təhkiyə, folklorun funksiyası baxımından dini qissələrin dini əfsanəyə və nağıla dönüşməsinə tamamlayan başlıca ünsürdür. Dini qissələrdən folklor mühitinə ən çox adaptasiya olunanı təbii ki, ülul-əzm peyğəmbər Musa ilə bağlıdır.

Musa peyğəmbər əfsanə və dini nağılların əsas personajlarından biridir. Belə ki, digər peyğəmbərlərlə müqayisədə Musa ilə bağlı nağıllar say etibarilə daha çoxdur. “Quranda özündən və həyatından ən çox bəhs edilən peyğəmbər də Hz.Musadır. Hz.Musadan düz 34 surədə bəhs edilir. Quranın üç ayrı böyük surəsində (“Əraf”, “Taha” və “Qəsəs” surələri) Hz.Musanın həyatına dair çox müfəssəl məlumatlar verilir. Quran qissələrində Hz.Musanın uşaqlıq dövründən başlayaraq Fironla olan mübarizəsi, xalqına olan pis rəftar, onları xilas etməsi, Təktanrılığı təbliğ etməsi və s. təhkiyə edilir.

Dini nağıllara aid süjetlər içərisində eyni süjetə aid olan örnəklərə bir çox hallarda müxtəlif adlar altında rast gəlinir. Bu, özünü daha çox Musa peyğəmbərlə bağlı nağıllarda göstərir. Azərbaycan folkloru antologiyasında “Kürək kürəyə yapışmış qardaşlar”, “Məbudnan haramıbaşı”, “Naxırçının oğlu”, “Nainsaf əbid və insafli yəhudi”, “Allahın hörmətli bəndəsi”, “Musa peyğəmbər Allahı qonaq çağırır”, “Musa peyğəmbərlə Xıdır Nəbinin yolçuluğu”, “Musa peyğəmbər və yolçu”, “Peyğəmbər Allahı ədalətsizlikdə günahlandırır”, “Qismətdən qaçmaq olmaz”, “Musa peyğəmbər və onun qamış yaratması”, “Musa peyğəmbərin allahlığı”, “Musa peyğəmbər qarışqaları əzir”, “Allaha pənah”, “Musa peyğəmbərin Allahla kəlmələşməsi”, “Gündə üç dəfə çubuqlanan şəxslər”, “Qismətdən qaçmaq olmaz”, “Nuşirəvan padşah”, “Allaha asi düşən Firon” və s. dini nağıllarda Musanın həm məlum, həm də məlum olmayan qissələrinin nağıllaşması baş vermişdir. Hətta bəzi məlum qissələr, məsələn, Musa peyğəmbərin Fironla olan əhvalatı “Nuşirəvan padşah” və “Allaha asi düşən Firon” nağıllarında təhrif edilmiş variantlarda təqdim edilmişdir. Özəlliklə “Nuşirəvan padşah” nağılında Nuşirəvanın müctəhidlərdən əcəlinin bir uşağın əlində olduğunu öyrənir. O gündən padşah anadan olan bütün oğlan uşaqlarının öldürülməsi əmrini verir. Kasıb bir qadının oğlu olur. Əri uşağı padşahın yanına aparmaq istəsə də, ana qoymur. Uşağı aparıb bir kahanın içinə qoyur və üstünü hörürlər. Allah-Taalanın əmri ilə uşağın baş barmağından iki göz açılır: birindən su, o birindən süd gəlir. Uşaq onlarla qidalanır. Bir müddət sonra ata-anası gedib kahanı sökürlər ki, uşaq sağdır, ya yox. Görürlər ki, uşaq böyüyüb. Nuşirəvan padşah ağacdan Allahlar düzəldib bir otağa düzdürür, axşamlar da Allahlara qarovulçu qoydurur. Bir gün növbə həmin oğlana çatır. O, qarovulda olanda dua edir ki, qapının qıfılı açılsın. O, taxtadan düzəlmiş Allahları qırır, baltanı da ən böyük Allahın çiyinə qoyur. Səhər işdən xəbər tutan padşah qarovulda kimin olduğunu öyrənir və oğlanı çağırtdırır. Baş verənləri ondan xəbər alır. Oğlan deyir ki, axşam mən içəridə səs-küy eşitdim, baxıb gördüm ki, çiyində balta olan bir-bir kiçik Allahları qırır və onlara deyir ki, Allah bir olar, o da mənəm. Padşah ona deyir ki, heç ağac da bir-birini qırarmı? Oğlan üstündə olan bıçağı padşahın ürəyinə sancaraq deyir: Ağacdan da Allah olarmı? Xalq zülmkar padşahın ölümünə sevinir (Qarabağ: folklor da

bir tarixdir. I kitab, 2012:245-247). Bu nağılda həm Musa peyğəmbərin, həm də İbrahim peyğəmbərin qissələri qarışdırılaraq bir nağıl süjetinə çevrilmişdir. Çünki xalqın peyğəmbər qissələrini bir-birinə qarışdırması önəmli deyil, önəmli olan nağılla ibrət verməkdir.

Hadisələrin bilinən axara salınması Musa ilə bağlı digər nağıllarda da özünü göstərir. “Allaha asi düşən Firon” nağılında Fironun bütün hamilə qadınları öldürməsi münəccimin ona bir uşaq doğulacaq və səni öldürəcək fikrinə dayandırılır. Uşağı olan bir qadın çarəsiz halda uşağı çaya atır. Uşağı bir dəyirmançı çaydan tapır və saxlayır. Uşaq böyüyür. Dəyirmançı ona danışır ki, bir Firon var. O, bütün hamilə qadınları öldürür ki, uşaqları olmasın. Yalan nə deyim, mən də səni çaydan tapmışam. Yəqin sən də həmin qadımlardan birinin uşağısan ki, ölümdən qurtarmaq üçün səni çaya atıb. Uşaq bunu eşidib bir ata minir və Fironla dava etməyə yola düşür. Yolda Həzrət Əli onunla rastlaşır. Ona xeyir-dua verir, başına yeddi Quran qoyur və Allaha tapşırıraq yola salır. Fironun ilk zərbəsindən uşaq atla birlikdə torpağa batır, başı kəsilir. Məhəmməd peyğəmbərdən səda gəlir ki, başına torpaq atsın. Bunu edən uşağın qanı kəsir. Ona güc-qüvvət gəlir və həmlə edərək Fironu öldürür (Qarabağ: folklor da bir tarixdir. VI kitab, 2013:234-236). Beləliklə, xalq zülmədən qurtarır. Nağılda Məhəmməd peyğəmbər və Həzrət Əli kimi xalqa dogma və müqəddəs olan şəxslərin Musaya yardım etmələri bəlli möcüzələrə bağlanır.

D.Əli bu məlum motivi fars, hind, yunan mifologiyalarından gətirdiyi nümunələrlə izah edərək motivin arxetipini təyin etməyə çalışır: “İlk arxetipinin Hz.Musanın olduğuna inandığımız, doğumu ilə məşhur bir hökmdarı tac və taxdından edəcək qəhrəman və gözələnən kişi motivinə demək olar ki, dünyanın bütün mifologiyalarında rast gəlmək mümkündür. Bu motivə görə kral doğacaq bir uşağın onun taxdını yox edəcəyini öyrənir. Kral uşağı öldürmək istəyir. Anası uşağı alıb, kaçıdır və başqa bir yerə aparır. Uşağın aparıldığı yer qutsal bir yerdir (və əsasən dağdır). Burada uşaq böyüyür və kəhanət gerçəkləşir. İran mifologiyasında Dahhakı öldürən Firidun, Əfrasiyabı öldürən Keyxosrov, yunan mifologiyasında Kronos, daha sonraları Oidipus, hind mifologiyasında Kamsa buna nümunədir” (Töke, 2009:182).

Ancaq bu heç də dini nağılların hamısında təhrifə yol verildiyi, qissələri bir-birinə qarışdırıldığı mənasına gəlməz. Bəzi nağılların əsas süjet xətti məlum qissələrin əsas məzmununa uyğundur. Buraya “Musa Allahı qonaq çağırır”, “Qismətdən qaçmaq olmaz”, “Musa peyğəmbər və onun qamış yaratması”, “Allaha pənah”, “Musa peyğəmbərin Allahla kəlmələşməsi” və s. daxildir.

Ağdaş folklorunda “Musa ilə Xıdırın yolçuluğu” nağılında məlum hadisələrin təsviri belədir: “Musa peyğəmbər Allahın məsləhəti ilə duzlu balıq götürüb səfərə çıxır. Əlini yuduğu zaman sudan balığın üstünə çiləyir, balıq harda dirilsə, orada Xıdır Nəbini gözləyir. Onunla yoldaşlıq edir, ancaq şərtə görə gördüyü işlərin səbəbini ondan xəbər almamalıdır. Xıdır Nəbi a) gəminin kanını qoparır, b) cavan uşağa ölüm, qocaya uzun ömür arzulayır, c) uçuq barını hörür. Musa peyğəmbər özünü saxlaya bilmir və Xıdır Nəbidən həmin əməllərin səbəbini xəbər alır. Xıdır Nəbi onları izah etdikdən sonra qeybə çəkilir” (Azərbaycan folkloru antologiyası. XVI kitab, 2006:285-293). Saatlı folklorunda “Musa peyğəmbər və yolçu” adlanan bu nağılda Xıdır Nəbi etdiklərinin səbəbini Musaya belə izah edir: 1. Uşağı ona görə öldürdüm ki, “onun mömin ata-anası varıydı, cənnətdə yaxşı yerdə idilər. O uşaq on addım o yana atsa, o üzdə onun qabağına elə bir maneə çıxacaq ki, həm o uşaq məhv olacaq, həm də onun günahından valideynləri mənim bəndəliyimdən çıxacaq”; 2. Xarabalığı (uçuq divarı) ona görə tikdim ki, “olar da namaz qılan bəndeydi. Çapolçular gəlib dağıtdılar, onun üç dənə körpə yetimi qalıb çöldə. Kol altında gedib yatır, çakqal qabağında qalır. Allahdan məə əmr gəldi ki, o mömin şəxsin uşaqları kolun altında yatırlar, onların evin bərpa elə”; 3. Gəminin taxtasını çıxardıb su ilə ona görə dol-

durdum ki, “Allah dedi ki, məən orada üş dənə mömin bəndəm var. O gəmi yolda qəzaya uğrayacaxdı, məhv olacaxdı, onun içindəki insannar da məhv olacaxdı. Ona görə mənə əmr elədi gəmini xarab elə, düşməsin yola” (Saatlı folklor örnəkləri. I kitab, 2014:201-202). Allahın lədüən elmini bilə alim kul əfsanələrdə, dini nağıllarda Xızır/Xıdır kimi təqdim olunur və çox zaman nəbi adlandırılır.

Sonda onu demək lazımdır ki, qaynağını Qur’andan alan əfsanə və nağıllarla birlikdə, Tövrətdən gələn bəzi qissələrin də folklorlaşdığını müşahidə etmək mümkündür. Musa qissələri strukturu və funksiyası baxımından türk folklorunda qutsal bilinən Tanrıoğulları mifləri ilə çarpazlaşmış, bir çoxları isə orijinal özəllik qazanmış, əfsanə və dini nağılların yaranmasına səbəb olmuşdur.

5. Həm Kitab-ı Müqəddəsə, həm də Quranda olmayan Musa əfsanələri. Türk mifoloji mətnlərində, dini əfsanələrində və nağıllarda Hz.Musa qısqanc, əsəbi, tez qərar verən, özündən arxayın və ən əsası da günah etməyə meyilli olan bir peyğəmbər kimi təqdim edilir. Bu cəhəti ilə o qutsal bir şəxsdən trikister obrazına transformasiya edilmişdir. Bunun əsas səbəbi həm yəhudilərin, həm də xristianların Kitab-ı Müqəddəs və ya Qutsal Kitab adlandırılan kitabları ilə Qur’anın verdiyi bəzi məlumatlardır. Ancaq Qur’anda peyğəmbər böyük günahlar işləməyən şəxslədirsə, yəhudi ənənəsində, daha doğrusu Tövrət və Kitab-ı Müqəddəsin başqa kitablarında peyğəmbər oğurluq edən, yalan danışan, zina edən, yəni günahları olan insandır. Buna baxmayaraq dünyanın iyərənc işlərinə bulaşmış bu insanlar Allah ilə heç bir vasitəçi olmadan danışa bilir, Ondən əmr və hökmləri birbaşa ala bilirlər. Yəhudilikdəki peyğəmbərlik anlayışına görə, peyğəmbərlər böyük günahlar, şirk və küfr edə bilməkdədirlər. Məsələn, Tövrətin xəbər verdiyinə görə yəhudilər Misirdən çıxarkən Hz.Musa onlara, misirliləri soymağı və mallarını oğurlamağı tapşırır (www.zehirli.org/4incil-ve.../hristiyanlikta-peygamberlik-anlayisi.ht). Buna görə də türk folklorunda Musa peyğəmbərdən daha çox, subyektiv düşüənən, bilmədiklərini danışan, çox vaxt da komik vəziyyətə düşən sıradan bir insanı, daha çox trikister obrazını xatırladır.

Bu prosesdə türk mifologiyasında və folklorunda bilinən məşhur qəhrəmanların dini qissələrin məzmununa daxil olması böyük rol oynamışdır. Qədim türklərin Tanrıoğlu statusunda duran, yağışın, yağmurun hamisi Burkut Babanın Musa ilə eyni sintaqmatik sırada var olması dəyərlər silsiləsində türk miflərinin yenidən redaktə edilməsidir.

“Əski türklərin miflərində deyilir ki, bir tacir Musa peyğəmbərin Turu Sinaya, Tanrı ilə söhbət etməyə getdiyini eşidincə Tanrıdan ona varis olacaq bir uşaq istəməsini deyir. Musa peyğəmbər tacirin istəyini yerinə yetirir, ancaq tacirin bəxtində uşaq olmadığı üçün Tanrı bu istəyi qəbul etmir. Bundan çox kədərlənən tacir bu dəfə də Tanrını ziyarətə gedən Burkut Ataya öz istəyini deyir. Həm də tacir Musa peyğəmbərin onun istəyini yerinə yetirə bilmədiyini də Burkut Ataya demiş olur. Burkut Ata Tanrıdan tacirə yeddi uşaq istəyir və istəyi qəbul edilir. Aradan illər keçir. Bir gün tacirin evinin önündən keçən Musa peyğəmbər uşaqları görüb məsələni öyrənir. Musa peyğəmbər, nəyə görə onun duasının qəbul olmadığını Tanrıdan soruşur. Tanrı da:

– Sən tək bir uşaq istədin, mən də vermədim. Ancaq Burkut Divanə gəlib ixlasla yeddi uşaq istədi, mən də onun istəyini yerinə yetirdim, cavabını verir” (Bayat, 2017:164-165).

Musa ilə Burkut Atanın əhvalatı bununla bitmir. Başqa bir mifoloji mətnə yağış yağdırmaq üçün dua edən Musanın yağış yağdırma bilməməsi təhkiyə edilir:

“Vilayətdə Həzrət Musanın vaxtında yağış olmadı. Həzrət Musa cəmiyyəti yığdı müsəlləyə çıxmağa, təvəssülə çıxmağa... Həm müsəllə eləsinnər, həmi təvəssül eləsinnər, çıxdılar. Üç gün çıxdı, üç gün ağlatdı camaatı, hər gün çətinliy yaratdı ki, ağlasınar. Quzular bir yanda məliyillər, qoyunlar bir yanda məliyillər, cücələr bir yanda cüçgüllüyüllər,

toyuxlar bir yanda qırtıldiyıllar. İnsanlar bir yanda, uşaxlar bir tərəfdə, analar bir tərəfdə ağlaşır, hamısı bir yerdə: həzin, qəmginlik səsləri aləmi götürüb.

Həzrət Musa baxdı gördü Allahın dərgahına səs gedib çatmır. Yaa Allah, deyib cəmiyyətin arasınan çıxdı, üçüncü günü də yağış gəlməli idi. Getdi Turi-Sinaya. Dedi:

– İlahi, bu qədər adamlar yığışıp, bu cür müsəlləh eliyir, yağış yağmır.

Allahdan nida gəldi:

– Nöyşün ki, mənim orda dostum yoxdu. Mənim dostum gəlsin, o istəsin, verərəm.

– Dostun kimdi?

Deer ki:

– Kasıblar küçəsində, kafirlər məhəlləsində müsətdər evində kirayə yaşayan bir nəfər qul var, get onu gətir. Adı bu, ünvanı bu.

Bəli, gəldi. Salam, əleykə salam. Girdi içəri, gördü ki, içəridə yaşlı, cır-cındır içində bir adam. İylədi belə:

- Ahhh, dedi, Allahın dostunun iyi gəlir” (Nifti Əsgərov).

Bu əfsanənin davamında Allahın (cc) dostum dediyi qocanın Onunla danışması şat-hiyyə tərzindədir:

“Gedək Turi Sinaya. Gəldi çatdı Turi Sinaya, başın qaldırdı, dedi:

– İlahi, ya dərgahda qulax kar olub eşitmir, ya selin qurtarıp, buludunda yağış qurtarıp, nağayırp? Bi belə sədaları eşitmirsən? Hamı fəryad eliyir. Yağış gətirginən.

Həə, elə bu sözü deyən kimi yağış da yağmağa başladı, camaat sevinə-sevinə evlərinə getdi” (Nifti Əsgərov).

Bu əfsanədəki Allah dostu qocanın Burkut Ata ilə genetik əlaqəsi var. Burkutla bağlı mifdə belə deyilir: “Yenə bir gün çox quraq bir mövsümdə Burkut Ata Tanrıdan yağış istədi. Tanrı ondan yağış yağdırmağın əvəzində nə verəcəyini soruşdu. Burkut da Tanrıya:

– Qırx gecə tək ayağımın üstündə duraram, dedi.

Bu eşidən Tanrı onun diləyini qəbul etdi, yağış yağdırdı. Burkut da verdiyi sözə əməl edərək qırx gün, qırx gecə tək ayağı üstündə durdu. Bu hadisədən sonra türklər hər çətinlikdə; uşaqları olmadıqda, quraqlıq olduqda, hətta ölümə çarə axtardıqda Burkut Atadan kömək istərlər (Басилов, 1963:17-29).

Türk verbal folklorunda Musanın qutsal qəbul edilən mifoloji qəhrəmanlardan, məsələn Burkut Atadan, adı bilinməyən Allah dostu qoca quldan üstün olmadığı vurğulanır. Hətta mifoloji mətnlərdə Hz.Musa bir çox cəhəti ilə ondan üstün olan Burkut Atanı Allahın sevgili qulu olduğu üçün qısqanır:

“Burkut Baba Ərəbistanda, Hindistan da, Misirdə oldu və nəhayət, gelib Obi-Hinqay adlı bir yerə çatdı. Burkut Baba özü ilə xalı toxuyan alət də gətirmişdi. O, insanlara xalı toxumağı, yun əyirməyi öyrətdi. Qısacası Burkut Baba çoxlu yaxşı işlər gördü. Bütün bunlar zamanın nəbisi olan Musa peyğəmbər in xoşuna gəlmədi və o, Burkut Baba ilə düşmən oldu.

Bir dəfə Allah (cc) qırx günə uca bir dağ yaratdı və belə dedi:

– Kim, birinci bu dağa qalxa bilər?

Ancaq heç kim bunu bacarmadı. Həzrət Burkut bu dağa qalxdı və dörd gündən sonra dağdan endi. Bunu görə Allah dedi:

– O, gücdə və qüdrətdə mənimlə eynidir. Qoyun nə istəyirsə götürsün, haraya istəyirsə getsin, nə istəyirsə etsin.

Burkut da cavabında dedi:

– Ey yerin, göyün hakimi Uca Tanrı, sənin rəhmin hər yerdə, hər şeydədir. Bir yaxşılıq et, insanları cəhənnəmin atəşindən qurtar. Sən cəhənnəmi insanları məhv etmək üçün yaratdın.

Bunları eşidən Tanrı bərk qəzəbləndi, ayaqları ilə yerə vurmağa başladı və qışqıraraq dedi ki, bu heç bir vaxt olmayacaq və hətta o, Burkutun fəlakətləri, selbasmaları, zəlzələləri idarə edən barmağını da qırdı. Tanrı dedi:

– Əyər cəhənnəm olmasa, insanlar mənə qulaq asmaz, itaət etməzlər.

Burkut Baba Tanrıdan küsərək dağa çıxdı. Dağda onu mələklər tutub əziyyət verməyə və dünyanın hər tərəfinə sürüməyə başladılar. Ancaq Burkut Baba bütün imtahanlara dözdü və qəlbi alışın yanmağa başladı. Bir müddətdən sonra Tanrı onunla barışmaq istədi. O, bunun üçün bir neçə dəfə mələklərini onun yanına göndərdi, bu bir nəticə verməyəndə Musa peyğəmbəri göndərdi. Musa, Tur Dağında olanda Tanrı ona:

– Get, Burkut Baba-nı tap və bizi barışdır.

Musa gəlip Burkutu tapdı, ona salam verdi. Burkut da onunla cəhənnəm barəsində danışdı. Onun qəlbi yanmaqda idi və heç kim onun qəlbindəki atəşi söndürə bilmədi. Və nəhayət, onun qəlbi yanıb kül oldu və Burkut Baba öldü.

Musa olub bitənləri Tanrı-ya danışdı. Tanrı belə bir adamın yaşamasını istədi və yeddi saatdan sonra Burkut Baba-nı dirilti və cəhənnəmin səkkiz təbəqəsindən birini məhv etdi, yeddi cəhənnəm isə qaldı” (Bayat, 2017:166-167).

Şifahi şəkildə Quran qissələrinin və Siyər-i Ənbiyaların söyləndiyi icra ortamında Musanın yağışla bağlı bilgisinin az olduğu diqqətə çatdırılır. Bu, peyğəmbərliyin yalnız vəhy olunanlarla yükümlü olduğunu, hər şeyi bilir olması mənasına gəlmədiyini göstərmək üçündür. Bunun bir neçə örnəyini türk mifologiyasında yağışın hamisi Tanrıoğlu Burkut Ata ilə bağlı miflərdə də gördük. Topladığımız başqa bir nümunədə də Musanın çobanla yağış məsələsində mübahisə etdiyini görürük. “Həzrət Musa eleyhissəlam Turi Sinaya yolunu salmalı olur. Bir çoban olur, abid. Bunnan həmsöhbət olurlar, bir tikə çöreyinnən kəsir. Hazret Musa eleyhissəlam görür ki, qara bulud alıb başdarının üstünü. Deyir ki:

– Çoban, sən sürünü yığışdır, mən Turi Sinaya gedirəm Allahla münacaata. İndi bir sel gələcək ki, bizim dillə desök tut ucunna göyə çıx.

Çoban buluttara baxıb deyir:

– Ya Musa, olar erkək buluddu onda yağış olmuyer.

Deyir tay mən sənə dedimdə.

Həzrət Musa eleyhissəlam gedir Turi Sinaya münacaatın eleyer, ibadətini eleyer. Allah Sübhan Allah tealadan ona səda gəlir ki:

– Ya Musa, o yolda bilmədiyün işlərə niyə qarışrsan, o çoban sənən yaxşı bilir ki, o, erkey buluddu onda yağış olmuyer.

Deyir:

– Ya Allah teala mən sənin peyğəmbərin, pərt olacağam.

Deyir:

– Sənə xatir bir yağış göndərəm.

Həzrət Musa çobana çatınca görür bir sel gedir, çoban qalib əsir-yesir, o qoyunun dalıyca, bu qoyunun dalıyca gedir, tutub yığışdır bilir. Həzrət Musa eleyhissəlam batır palçığa buna kömey eleyer, deyir:

– Ay zalım oğlu zalım, bə mən sənə dedim axı, bir sel gelecey tut ucunna göyə çıx yığışdır bu qoyunna.

Çoban der:

– Ya Musa, vallah o bulud erkey idi, onda yağış filan yoxdu, ona hansısa mərdimazar barmağ elədi” (Röyal Hüseynov). Musanın bir çox dərin mətləbləri bilməməsi, başqa bir əfsanədə də anlatılır. Burada da təbii ki, bilgə kişi çobandır. “Musa Tura gedəndə çoban deyir ki, ya Musa, Tura gedirsən? Deyir:

– Hə.

Deyir:

– Mənim Allahıma deynən ki, mən onnan küsmüşəm.

Musa deyir ki, əşi, əstafir elə, sən kimsən Allahdan küsəsən. Deyir ki, sən nə işə qalır, deyərsən. Allah-talaynan danışannan sora deyir ki, Xudavəndi-ələm, özünə agahdı da, çoban belə-belə dedi. Allah-tala deyir ki, ya Musa, get ona deynən ki, mən də onnan küsdüm. Gəlif deyir ki, Allah-tala deyir ki, mən də onnan küsdüm. Vaxt olur, ikinci dəfə gedəndə Musa peyğəmbərə deyir ki, mənim Allahıma deynən barışdım onnan. Gedir Allahnan görüşür. Deyir:

– Xudavəndi-ələm, çoban deyir ki, onnan barışdım.

Deyir:

– Mən də onnan barışdım.

Qayıdır gəlir çobana deyir ki, sən kimsən Allahdan küsəsən, Allahnan barışasan. Bunu maa agah eylə. Deyir ki, mən Allahdan ona görə küsmüşdüm kü, o gözəllihdə cənnəti yaratmışdı, cəhənnəmi niyə yaradıf. Ona görə küsmüşdüm onnan. Sən gedənnən sora bir dəsdə quldur gəldi, məni döydü, qoyunumun da yaxşılardan seçdi apardı, qalmışam indi bu axsağ-uxsağın yanında. Mən də ona görə onnan barışdım ki, cəhənnəmi də yaradıf onnandan ötrü (Qarabağ: Folklor da bir tarixdir. I Kitab, 2012:61-62).

Buna bənzər əfsanələr bəzi dəyikliklə başqa bölgələrdə də anlatılmaktadır, ancaq birinci misalda olduğundan fərqli olaraq aşağıda verəcəyimiz nümunə əhvalatı didaktik nəticəyə bağlayır:

“Bir dəfə də Həzrət Musa (as) dövründə quraqlıq oldu, dedilər gedək müsəlləyə çıxmaq. Çox böyük bir sayda insanlar gəldilər, qoyunların, quzuların, qadınların, uşaqların, anaların ah-naləsi bürür hər tərəfi. Allahdan vəhy gəlir:

– Ya Musa, onların biləkləri (kolları) qırılana qədər dua elesələr də qəbul eləmiyəcəm.

Musa deyir:

– Niyə?

Deyir:

– İçlərində bir nəfər var söz gəzdirir, dedi-qoduçuluq eliyir.

Deyir:

– De görüm kimdi o, biz onu çıxardağ, sonra biz özümüz dua eliyey.

Deyir:

– Ya Musa, necə ola bilər ki, mən özüm söz gəzdirənlərə, xəbər aparanlara nifrət elədiyim halda özüm vəbərçiliy eliyim?

Musa deyir:

– Elə deyirik, belə deyirsən, belə deyirik, elə deyirsən, onda bizə bir yol göstər.

Dedi:

– Get olara denən hamısı tövbə eləsün.

Gəldi dedi eviniz yıxılsın, içinizdə bir nəfər var xəbər aparıb gətirir. Biz burda nə qədər qalır dua elesöy də duamız qəbul olmicəy. Hamılıqla tövbə eliyök. Hamısı bir yerə tövbə edilər. Tövbə ağızdan çıxan kimi yağış başladı başlarına tökülməyə” (Təmşiyət Əbilov).

Xalq əfsanələrində Musa Allahla vasitəsiz danışan peyğəmbərdir. Ona görə də insanlar Allahdan istədiklərini Musanın vasitəsi ilə ona çatdırırlar. Məsələn, həm Masallıdan (Xırmandalı kəndi), həm də Yardımlıdan (Yolacaq kəndi) topladığımız bir nümunədə bunu görmək mümkündür:

“Bir dəfə bir cavan oğlan dedi, ya Musa, gedirsən Allahtalanın yanına, ona denən mənim bir xayışım var, bir istəyim var, neçə vaxtdır istəyirəm vermir, de ona, əgər istəyimi yerinə yetirməsə, onu rüsvay eliyərəm. Gəldi Turi Sinada Həzrət Musa Allahla danışdı, ama demədi bu sözü. Qayıdanda Allahtala dedi:

– Ya Musa, biri sənə söz demişdi niyə demirsən.

Dedi:

– Həyə eliyirəm, o sözü mən sizə necə deyim.

Dedi:

– De.

Dedi:

– Dedi ki, istəyimi verməsə Allahtalanı rüsvay eliyərəm.

Dedi:

– Get, onnan soruş, məni necə rüsvay eliyə bilər.

Gəldi, cavan oğlana dedi:

– Dedim, ama dedi ki, soruş onnan, o məni nə cür rüsvay eliyər.

Dedi:

– Bu saat əyani şəkildə göstərim.

Gəldi elə bizim kəndçimiz, elə birinci evdən, ay ev yiyəsi, ay ev yiyəsi məsələn, təbii ki, ev yiyəsi çıxdı, nədi qardaş?

Dedi:

– Sən mənə demüştün ki, gələ baxırsan mən cavab verəcəm?

Dedi:

– Xeyr.

Dedi:

– Mən sənə demişdim ki, mən gələ baxırsan cavab verərsən?

Dedi:

– Xeyr.

Dedi:

– Ya Musa, nə tər olur ki, demədiyi halda mən çağırın kimi cavab verdi, ama Allahtala deyir ki, çağırın mənə mən sizin duanızı qəbul eliyərəm. Bunu eləmiyənnən sora əlbəttə rüsvay eliyərəm” (Təmşiyət Əbilov).

Quran qissələrində əsas mesaj ibrət vermək olduğundan, xalq əfsanələrində də bu ibrət sadə, anlaşılıq bir dillə təqdim edilir. Məsələn, əfsanələrin birində Musanın özündən arxayınlığının peyğəmbər olsa belə Allaha xoş gəlmədiyini bildirilir:

“Musa haqqında elmi əsası olmayan belə bir rəvayət var ki, bir gün Musa Fironnan, Firon axı özün Allah sayır, şərt kəsirlər ki, sabah axar çaya, suya deyəcəyik dayan. Hansımızın sözün eşitsə, deməli Allah odur. Həmin gecə Musa arxayın, peyğəmbər axı, özünə arxayın yığılıb yatır ki, səhər gedəcəyəm, hər şey mən deyən kimi olacağ. Ama Firon bütün gecəni ayaqlarınan asdanır, dua eliyir Allaha ki, mənim sözümlü eşitsin. Elmi əsası olmayan bir şeydir də. Səhəri gedirlər suya, Musa çaya deyir dayan, su dayanmır, Firon deyəndə dayan, su dayanır. Deyir gördün, mən Allaham, su da mənim sözümlü eşidir” (Yadigar Qələm). Buna bənzər ancaq Musanın Allahlıq arzusunda olması ilə bağlı bir əfsanə də vardır: “Bir gün Musa gedir Allahın yanına. Deyir:

– Ya Allah, allahlığı üç gün ver maa.

Deyir:

– Ya Musa, neyniyəssən?

Deyir ki, adamımı bir-birinnən seçim. Ona görə də deyirih ki, Allah günün ixdiyarını heş kəsə vermiyif. İxdiyarı ancax öz əlindədi. Özü yazısını yazır, özü öldürəndə öldürür. Musuya vermiyifdi. Musuya deyif ki:

– Ya Musa, saa versəm dünyanı talan eliyərsən. Dünyanı pəsdü-parağ eliyərsən. Bir dəyqənin dəyqəsin, bir saniyənin saniyəsin saa verə bilmərəm” (Qarabağ: Folklor da bir tarixdir. I Kitab, 2012:61).

Quranda və türk folklorunda olmayan bəzi əfsanələr də vardır ki, bunlardan biri də yəhudilərin və xristianların yüzlərlə əfsanə formalaşdırdıqları, komplo teoriləri yaratdıqları əhd sandığı (Yexova sandığı), manna yeməyi, Harunun əsası və s.dir.

6. Son söz. Yəhudi inancında Musa qissələrinin ən böyük fikri nəticəsi onun bir necə yarımüstəqil camaatdan ibarət olan İsrailoğullarını bir yerə toplayaraq bir xalq yaratmasıdır. Musadan öncə yəhudi tayfalarını birləşdirən nə dini, nə də sosial institutlar mövcud idi. Musa bütün yəhudi tayfalarını birləşdirdi, sosial həyatlarını qanunla müəyyənləşdirdi və İsrailoğullarına birlik, özünə inam, özünü sevmək psixologiyasını aşıladı, onlara Tanrının doğru yolunda addımlamağı öyrətdi. Müsəlman inancında isə Hz.Musa Allahın (cc) böyük səlahiyyətlər verdiyi, Haqq din uğrunda ömrünün sonuna qədər heç bir mükafat gözləmədən çalışdığı ülul-əzm peyğəmbəridir. Xalq əfsanə və nağıllarında Musa Allahın dostu adlandırılsa da, ülul-əzm peyğəmbər olsa da, Allahla danışan tək peyğəmbər olsa da dir bir çox gizli mətləblərdə naşı, özündən tez çıxan, doğru bildiklərində israr edən trikister xarakterli qəhrəmandır. Musa qissəsinin xalq variantları bir az şathiyyəçi, bir az özümükləşdirilmiş məzmun və üslubu ilə bizə məlum olan və olmayan əski türk mifik və əfsanəvi qəhrəmanlarının özəllikləri ilə yoğrulmuş obrazdır.

Xalqdan toplanmış dini əfsanələrdə Hz.Musanın daha çox Xızır, çoban, Allah dostu, dilənçi, gənc və başqaları ilə olan əhvalatları və s. kimi mövzular işlənmişdir. Bu əfsanələrdə Tövratda və Quranda verilən məlumatlarla bərabər xalq təxəyyülündə Musaya verilən dəyər folklorun funksiyası baxımından yəhudilərin peyğəmbərinə münasibətin əksədəsidir. Belə ki, Hz.Musanın Kəlimullah, ülul-əzm peyğəmbər olmasının yanında bir də onun xalqın gözündə necə biri olması vardır: qısır buludla, yağış gətirən buludu ayırd edə bilmədiyi halda çobanla mübahisə edən, Allaha yalvarmasına baxmayaraq yağış yağdırma bilməyən, bir yəhudini bilib bilmədən müdafiə edərək Misirli kiptiyi öldürən, hətta Tövratın yazılı olduğu lövhələri qırıb parçalaması və s. bir daha bu tip dini əfsanələrdə qutsal kitablardakı qissələrin və Siyər-i Ənbiyalardakı hekayələrin folklorlaşmasından və fərqli funksiya daşımından başqa bir şey deyildir.

Yəhudi ənənəsində Yaxvenin ağzı ilə danışdığına görə, bütün etdikləri, dedikləri qanun kimi qəbul edilmiş və Hz.Musa qutsallıq pyedastalına qaldırılmışdır. Bunu yəhudi və xristian əfsanələrində sevilən peyğəmbər və milli qəhrəman səviyyəsində duran Musa da təsdiq edir. Bununla bərabər Azərbaycan xalqının nəzərində Hz.Musa danışma qüsuru olandır, səbirsizdir, tələsgəndir, qısqancdır, əsəbidir, sərtidir, hətta bəzi davranışları hiddət və əsəbilikdən daha çox gülüş doğuran biridir. Bütün bunlar heç də xalqın Musaya və ümumilikdə peyğəmbərlərə laqeydliyi, hörmətsizliyi nəticəsini doğurmağa gətirib çıxarmamalıdır. Əksinə şathiyyə tərzli anlatılar peyğəmbərləri özümükləşdirmək, onlarla səmimi olmaq, inancın yalnız ciddiliklə, qorxuyla deyil, səmimiyyətlə, dostanə münasibətlə mümkünlüyünün isbatıdır.

Tarixöncəsi bir zamana və bu zamanın həm də tarixin özəl qanunlarla, qaydalarla var olmasına, varlığındakı faniliyyə dayanan mifoloji hekayələrin dini məqsədlərlə qissələrə çevrilməsi və İbrahimi dinlərin ontolojisində yer alması özü özlüyündə bir sistemdir.

Bu paradıqmadan baxdıqda mifoloji qissələr zamanla tarixi çağın qanunları baxımından şifahi mədəniyyətə çevrilmiş, folklorlaşaraq söylənən əfsanələrə dönüşmüşdür. Məqsədi haqq-batıl mübarizəsi aspektindən insanları dini bilgilərlə, dini hikmətlərlə tanışdırmaq olan Quran qissələri əfsanələşən, “tarixləşən” folklor örnəkləridir. Quran qissələrinin kitabdan şifahi mühitə transformasiyasının öyrənilməsi mifologiya ilə dinin, dinlə folklorun, şifahi məlumatla elmin sintezini yaratmaqla, dinin şəkil olaraq deyil, ruhi yaşantıya dönüşümünü qorumağa xidmət edir.

ƏDƏBİYYAT

- Azərbaycan folkloru antologiyası. XVI Kitab (2006). Ağdaş folkloru. Toplayıb tərtib edən: İ.Rüstəmzadə. Bakı: Səda,
- Bayat Füzuli (2017). Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri. İstanbul: Ötüken
- Bratton Fred Gladstone (1995). Yakın Doğu Mitolojisi. Çeviren N.Muallimoğlu. İstanbul: İFAV Yayınları
- Çığ Muazzez İlmiye (1995). Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni. İstanbul: Kaynak yayınları
- Duman Cengiz (1). “Hz.Musa'nın kişiliği”, <https://www.kurankissalari.com> > hz-musanin-kisiligi (e.t.05.04.2019)
- Duman Cengiz (2). “Musanın mizacı”, <https://kurankissalari.tr.gg/Hz-.Musa-h-n%26%23305%3Bn>
- Duman Cengiz (3). “Hz.Musa'nın Medyen'e Hicreti ve Allah İle Mükâlemesi”, <https://www.haksozhaber.net> > ... >
- Fromm Eric (1966). You Shall Be As Gods: A Radical Interpretation of the Old Testament and Its Tradition. New York: Holt, Rinehart & Winston
- Fromm Eric (1996). Hayatı Sevmek. Çeviren: A.Köse. İstanbul: 1996
- Ginzberg Louis. The Legends of the Jews. Philadelphia: The Jewish Publication Society, c.4, 1913
- Qarabağ: folklor da bir tarixdir. I Kitab (2012). Ağdam, Füzuli, Ağcabədi, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri / Toplayıb tərtib edən: İ.Rüstəmzadə, Z.Fərhadov. Bakı: Elm və Təhsil, 2012
- Qarabağ: folklor da bir tarixdir. VI Kitab (2013). Cəbrayıl, Kəlbəcər və Tərtər rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri / Toplayıb tərtib edən: L.Vaqıfçı (Süleymanova). Bakı: “Zərdabi LTD” MMC
- Meral Yasin. “Müsə-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 55:2, 2014
- Ocak Ahmet Yaşar (2012). İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık
- Öztürk Mustafa (2003). “Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslâm Kültüründe Hızır Mitosu,” Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14-15, ss.245-281
- Saatlı folklor örnəkləri. I Kitab (2014). Toplayanlar: İ.Rüstəmzadə, Q.Qubadov, E.Muradov. Bakı: Elm və təhsil
- Söyləyici: Nifti Əsgərov, doğum ili 1951, təhsili orta, Xırmandalı kəndi/Masallı rayonu. Toplayan Füzuli Bayat, 2014
- Söyləyici: Röyal Hüseynov, 1986 doğumlu, təhsili ali ruhani məktəbi, Saatlı bölgəsi. Toplayan Füzuli Bayat, 2016
- Söyləyici: Təmsiyət Əbilov, 1956 doğumlu, təhsili ali, Yolacaq kəndi/Yardımlı bölgəsi. Toplayan Füzuli Bayat, 2016
- Söyləyici: Yadigar Qələm, 1952 doğumlu, təhsili ali, Yolacaq kəndi, Yardımlı rayonu. Toplayan Füzuli Bayat, 2016
- Spinoza Benedictus (2010). Teolojik-Politik İnceleme. Çeviren: C.B. Akal. Ankara: Dost Kitabevi

- Şimşek M. Sait (1993). Kur'an Kıssalarına Giriş. İstanbul: Yöneliş Yayınları
Töke Dursun Ali (2009). “Kutsal Metinleri Anlamada Mitolojinin Rolü”, Milel Ve Nihal
inanç–kültür–mitoloji. 6 (1)
Басилов Владимир Николаевич (1963). “О туркменском “пире” дождя Буркут-баба”,
Советская этнография. № 3, Москва
Косидовский Зенон (1978). Библейские сказания. Перевод с польского Э.Гессен,
Ю.Мирский. Москва: Политиздат
hikmet.net/ulul-azm-peygamberleri-hangileridir-ve-nicin-bu.
www.zehirli.org/4incil-ve.../hristiyanlikta-peygamberlik-anlayisi.ht

